

Sztetyło, Zofia

Północne wybrzeża Morza Czarnego w badaniach polskich

Studia Archeologiczne 1, 241-248

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zofia Sztetyłło

PÓLNOCCNE WYBRZEŻA MORZA CZARNEGO W BADANIACH POLSKICH*

Polskie badania naukowe nad obszarami Północnych Wybrzeży Morza Czarnego poprzedzają tak charakterystyczne dla badań archeologicznych relacje podróżników polskich. Legitymują się one niemal 400-letnią tradycją, pierwszą bowiem relacją uchwytną w piśmiennictwie polskim jest opis Krymu Marcina z Bronowic, posła Stefana Batorego - "Martini Bronovicii Tartariae Descriptio" z 1593 r.¹ Znaczna ilość relacji podróżniczych pochodzi już z wieku XIX. Są to najczęściej dzienniki z podróży z opisami zwiedzanych ruin, nawiązujące niekiedy do historycznej przeszłości penetrowanych obszarów, podejmujące samodzielnie próbę rekonstrukcji opisowej. Do najbardziej wartościowych relacji podróżniczych XIX wieku należy zaliczyć informacje A.Naruszewicza - Tauryka, czyli wiadomości starożytne i późniejsze o stanie i mieszkańcach Krymu do naszych czasów z 1805 roku²; K.Kaczkowskiego - Dziennik podróży do Krymu odbytej w roku 1825³; J.I.Kraszewskie-

* Referat wygłoszony w Uniwersytecie Jagiellońskim na sesji naukowej Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej pt. "80-lecie Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej" w dniach 5-7 I 1977 r.

¹ Martini Bronovicii Tartariae Descriptio, Kolonia 1593.

² A.Naruszewicz, Tauryka, czyli wiadomości starożytne i późniejsze o stanie i mieszkańcach Krymu do naszych czasów, Warszawa 1805.

³ K.Kaczkowski, Dziennik podróży do Krymu odbytej w roku 1825 /4 części/, Warszawa 1829.

go - Wspomnienia Odessy, Jedyssanu i Budżaku. Dzienniki przejażdżki w roku 1843⁴; M.Grabowskiego - Ukraina dawna i teraźniejsza⁵; A.Nowosielskiego - Stepy, morza i góry. Szkice i wspomnienia z podróży⁶.

Przytoczone powyżej relacje podróżników polskich są przede wszystkim dowodem penetracji obszarów czarnomorskich przez Polaków, oraz pierwszymi w literaturze polskiej opisami starożytnych ruin tych terenów, niejednokrotnie nie zachowanych do naszych czasów.

Obok relacji podróżników, na losy późniejszych badań naukowych wywarł swój niewątpliwy wpływ nurt kolekcjonerski zapoczątkowany w wieku XVIII, rozwinięty w wieku XIX. Zarówno do kolekcji magnackich, jak i mniejszych kolekcji prywatnych docierały pojedyncze zabytki z terenów nadczarnomorskich, przyciągające w wieku XX uwagę badaczy. Wspomnieć tu należy o takich m.in. kolekcjach jak zespół waz ze zbiorów J.B.Szychowskiego, przejęty następnie przez E.Majewskiego i Muzeum Narodowe w Warszawie gromadzony w części na Krymie, numizmatyczna kolekcja dr Ignacego Terleckiego, naczelnego lekarza szpitala wojskowego w Kerczu, w skład której wchodziły cenne egzemplarze monet miast greckich Północnych Wybrzeży Morza Czarnego i królów Bosforu Kimmeryjskiego, zbiory Mieczysława Geniusza, Józefa Chmielowskiego. E.Rulikowskiego, gen. K.Stahela i innych.

Zabytki z kolekcji prywatnych gromadzonych na terenach nadczarnomorskich, jak i ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie jeszcze w okresie międzywojennym zadokumentowane zostały publikacjami naukowymi, m.in. M.L.Bernhard, Wł.Terleckiego i innych⁷.

⁴ J.I.Kraszewski, Wspomnienia Odessy, Jedyssanu i Budżaku. Dzienniki przejażdżki w roku 1843, Wilno 1846. Por. także St. Swierzewski, Józef Ignacy Kraszewski jako archeolog w sto pięćdziesiątą rocznicę urodzin, Archeologia XII, 1962, s.195-200; idem, Poglądy Kraszewskiego na kulturę antyczną, Meander XVII, 1962, nr 11-12, s.545-554.

⁵ M.Grabowski, Ukraina dawna i teraźniejsza, Kijów 1850.

⁶ A.Nowosielski, Stepy, góry i morze. Szkice i wspomnienia z podróży, Wilno 1854.

⁷ M.L.Bernhard, Wazy greckie ze zbiorów Erazma Majewskiego w Muzeum Narodowym w Warszawie, Warszawa 1936; Wł.Terlecki, O nieznannej monecie kolonii greckiej Panticapaeum, Zapiski Numizmatyczne I, Lwów 1925, s.44-45.

Uzupełnieniem tych publikacji są prace poświęcone zabytkom nadczarnomorskim w zbiorach obcych, głównie z kolekcji rosyjskich, m.in. prace P.Bieńkowskiego⁸.

Na przełomie XIX i XX wieku, przede wszystkim w literaturze historycznej podjęty zostaje problem obszarów nadczarnomorskich w kontekście badań nad etnogenezą Słowian i przeszłością ziem polskich w starożytności. Wspomnieć tu należy o pracach Choynowskiego, bogato ilustrowanych zabytkami z jego kolekcji, Sulimirskiego Scytowie na zachodnim Podolu⁹, późniejszych badaniach J.Kostrzewskiego Ziemie polskie w starożytności i in.¹⁰ Zainteresowanie ziemiami polskimi w starożytności przynosi pierwsze publikacje zabytków scytyjskich znalezionych w Polsce lub na obszarach przyległych, zadokumentowane m.in. rozprawami J.Skutila¹¹.

W badaniach historyków sztuki starożytnej okresu międzywojennego pojawia się, podjęty przede wszystkim przez P.Bieńkowskiego problem przedstawień barbarzyńców w sztuce antycznej, w tym także przedstawicielei plemion Scyto-Sarmackich zamieszkujących tereny nadczarnomorskie. Wymienić tu można takie np. prace Bieńkowskiego jak: De simulacri barbarorum apud Romanos¹², O Sarmatach i Roxolanach w sztuce rzymskiej¹³, O typie barbarzyńcy w kozuchu w sztuce starożytnej¹⁴.

⁸ P.Bieńkowski, O wózkach scytyjskich, Kraków 1901; idem, O terakotowych powozoczkach iz Kerczi, IAK 1903.

⁹ J.Choynowski, Kratkije archeologiczeskije swedienia o predkach Słowian i Rusi, Kijów 1896; idem, Słowianie w czasach przedhistorycznych według znalezionych w ziemi pamiątek ich bytu z okresu panowania nad nimi Scytów, Sarmatów Gotów i Litwinów, a również opisanie archeologiczne zbiorów dla objaśnienia sposobem poglądowym na kolekcjach historyi, ceramiki, emalii, malarstwa, wydoskonalenia broni i innych artystycznych wyrobów, Kijów 1902; T.Sulimirski, Scytowie na zachodnim Podolu, Lwów 1936.

¹⁰ J.Kostrzewski, Ziemie polskie w starożytności, Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich we Wrocławiu 19-22 września 1948 roku, t. I, Warszawa 1948, s.161-171.

¹¹ J.Skutil, Znaleziska scytyjskie z Moraw i Śląska Czeskiego, Przegląd Archeologiczny V, 1933-1934, s.70-73.

¹² P.Bieńkowski, De simulacri barabarorum gentium apud Romanos, Cracovia 1900.

¹³ P.Bieńkowski, O Sarmatach i Roxolanach w sztuce rzymskiej, Pamiętnik III Zjazdu historyków polskich, Kraków 1900, Sekcja III, s.1-7.

¹⁴ P.Bieńkowski, O typie barbarzyńcy w kozuchu w sztuce starożytnej, Sprawozd. PAU 1925, nr 1, s.2-7.

Sporadyczne zainteresowania obszarami nadczarnomorskimi, ich kulturą i zabytkami w okresie międzywojennym rozwinęły się i pogłębiły w latach 40-tych i 50-tych. Nie bez wpływu na ten stan był fakt systematycznego informowania na łamach historycznego i archeologicznego czasopiśmiennictwa polskiego, głównie na łamach "Archeologii" o podstawowych problemach badawczych archeologii nadczarnomorskiej w ZSRR, bieżących wynikach ekspedycji radzieckich, nowościach wydawniczych itp. Problematyka nadczarnomorska zostaje nie tylko szeroko udostępniona polskiemu środowisku naukowemu, lecz także szeroko spopularyzowana powszechnemu odbiorcy.

W latach 50-tych problematykę miast greckich Północnych Wybrzeży Morza Czarnego podejmuje w kompleksowych badaniach naukowych zespół pracowników Zakładu Archeologii Antycznej IHKM PAN, pod kierunkiem prof. K.Majewskiego. Przedmiotem szczególnego zainteresowania pracowników Zakładu Archeologii Antycznej staje się starożytna Olbia. W latach 1956 i 1957 pracownicy Zakładu uczestniczą w wykopaliskach w Olbii, prowadzonych przez Instytut Archeologii Ukraińskiej Akademii Nauk, pod kierunkiem prof. Sławina i zarówno uczestnictwo w wykopaliskach, jak też podjęta tematyka badawcza znajdują odbicie w publikowanych materiałach źródłowych, monograficznych oraz licznych pracach popularno-naukowych i popularnych. Wymienić tu można pracę zespołową pod redakcją prof. Majewskiego Olbia¹⁵, monografię A.Wąsowicz Olbia Pontique et son territoire¹⁶, prace Z.Gansiniec¹⁷, M.Nowickiej i L.Press¹⁸.

W roku 1956, w wyniku umowy zawartej między Muzeum Narodowym w Warszawie i Muzeum Ermitażu w Leningradzie rozpoczyna na terenach nadczarnomorskich działalność wykopaliskową Polska Misja Archeologiczna pod kierunkiem prof. K.Michałowskiego. Terenem

¹⁵ K.Majewski, St.Parnicki-Pudełko, A.Wąsowiczówna, T.Zawadzki, Olbia. Teksty źródłowe i badania archeologiczne, Warszawa 1957; K.Majewski, Olbia. Odkrycia i badania archeologiczne w Olbii nad Bohem, Materiały, Prace Zakładu Archeologii Antycznej IHKM PAN, z.20, Warszawa 1962.

¹⁶ A.Wąsowicz, Olbia Pontique et son territoire, L'aménagement de l'espace, Paris 1975.

¹⁷ Z.Gansiniec, Olbia, Kraków 1962.

¹⁸ M.Nowicka, L.Press, Od Fanagorii do Apollonii, Warszawa 1962.

działalności Misji Polskiej staje się Mirmekion, badane archeologicznie od lat trzydziestych przez Ekspedycję Bosforąską, z prof. W.F.Gajdukiewiczem na czele. Trzyletnia kampania wykopaliskowa miała poważne konsekwencje w rozwoju badań polskich nad Północnym Przyczarnomorzem. Jedną z nich był systematyczny dopływ zabytków nadczarnomorskich do Muzeum Narodowego w Warszawie, wzbogacający dotychczasowe zbiory i powodujący konieczność ich naukowego opracowania. Zabytki z Mirmekionu, zaprezentowane na dwu kolejnych wystawach w rok 1956 i 1957 po raz pierwszy opracowane zostały w towarzyszących wystawom Katalogu wystawy¹⁹ i Pamiętniku²⁰ pod redakcją M.Bernhard. W latach następnych powstaje wiele opracowań szczegółowych różnorodnych kategorii zabytków: ceramiki, lampek, monet, stempli amfor i ceramicznych materiałów budowlanych²¹. Zabytki z Mirmekionu stanowiły również bazę źródłową rozpraw doktorskich i prac magisterskich studentów Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej Uniwersytetu Warszawskiego²².

Polskie badania archeologiczne w Mirmekionie, zadokumentowane publikowanymi raportami i licznymi artykułami w czasopiśmiennictwie polskim i obcym zapoczątkowały szeroko rozbudowaną problematykę badawczą, koncentrującą się wokół węzłowych problemów

¹⁹ M.L.Bernhard /red./, Katalog wystawy zabytków z Mirmeki w roku 1956, Warszawa 1957.

²⁰ M.L.Bernhard /red./, Pamiętnik wystawy zabytków z wykopalisk w Mirmeki w 1957 r., Warszawa 1959.

²¹ Por. m.in. M.L.Bernhard, La ceramique hellenistique de Mirmeki, Atti del VII Congresso Internazionale di Archeologia Classica, Roma 1961; A.Sadurska, Stemplowane imadła amfor, /w:/ Katalog wystawy..., s.36-46; jw., Stemplowane imadła amfor, dachówki i inne zabytki epigrafii ceramicznej, /w:/ Mirmeki I, s.101-115; jw., Timbres amphoriques de Mirmeki, Schriften d DAdW 28, 1961, s.109-111; Z.Sztetyło, Stemplowane imadła amfor, /w:/ Pamiętnik wystawy..., s.70-104; jw., Stemplowane imadła amfor z wykopalisk polskich w Mirmeki na Krymie, Meander XVI, 1961, s.250-265; jw., Stemplowane imadła amfor greckich z wykopalisk polskich w Mirmeki na Krymie w 1958 roku, Rocznik M.N. w Warszawie IX, 1965, s.93-117. Por. także E.Rodziewicz, A Bonne Plaque in the Shape of Silenus Head at the National Museum in Warsaw, Bulletin du Musee National de Varsovie 3, 1962, s.65-68.

²² M.in. praca magisterska S.Płatek poświęcona tzw. czarkom megaryjskim, praca magisterska D.Partyki n.t. zabytków brązowych z Mirmekionu, rozprawa doktorska E.Rodziewicz oparta m.in. o zabytki nadczarnomorskie, w tym także z Mirmekionu i inne.

archeologii nadczarnomorskiej²³. Obok problematyki ekonomicznej, takiej np. jak kontakty handlowe, przetwórstwo winnej latorośli, badane jest budownictwo mieszkalne Mirmekionu, urbanistyka nadczarnomorska, architektura militarna i sepulkralna, malarstwo ściennie i wazowe, gł.tzw. stylu kerceńskiego, metalurgia grecko-scytyjska, szczególome zagadnienia ikonograficzne²⁴. Wymienione tytułem przykładu niektóre problemy badawcze koncentrują się wokół zagadnień kultury greckiej miast-kolonii nadczarnomorskich, w mniejszym stopniu podejmują natomiast tematykę kulturową plemion autochtonicznych. Tę jednostronność, charakterystyczną zresztą dla długiego etapu historii badań radzieckich, przełamuje w pewnym sensie podjęty w 1958 roku objazd strefy archeologicznej terenów nadczarnomorskich pod kierunkiem M. Bernhard²⁵. W tymże roku, zespół badaczy polskich uczestniczy w wykopaliskach radzieckich w stancy Elizavietovskoje w okolicach Rostowa, kierowanych przez V.P.Szyłowa, prowadzonych na terenie rolniczej osady scytyjskiej²⁶. W 1959 r. M. Bernhard przeprowadza badania wykopaliskowe w Kalos Limen, wysuniętej w głąb obszarów scytyjskich osadzie granicznej, uzyskując w materiale archeologicznym potwierdzenie informacji literackich na temat burzliwych wydarzeń politycznych i konfliktów grecko-scytyjskich²⁷. Wykopaliska w

²³ K. Michałowski, Mirmeki I. Wykopaliska odcinka polskiego w r. 1956, Warszawa 1958; Z. Sztetyło, Mirmeki III. Wykopaliska odcinka polskiego w 1957 r., Warszawa 1975; K. Michałowski, Raskopki drevniego Mirmekia, Nauka i Żizn 9, 1957, s. 54-56; jw., Roboty sovietско-polskoj ekspediji v vostočnom Krymie, /w:/ Akademia Nauk SSSR, Tezisy Dokładov, Moskwa 1957, s. 16-20; jw. Wykopaliska polskie w Mirmeki na Krymie, Problemy 3, 1957, s. 87-90; Dalsze wykopaliska polskie w Mirmeki, Problemy 1, 1958, s. 23-25; jw. Wykopaliska polsko-radzieckie w Mirmeki na Krymie w latach 1956-1957, Sprawozdanie z prac naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN, 2, 1959, s. 101-102 i inne.

²⁴ Por. m.in. Z. Sztetyło, Torgovyje svjazi Mirmekija IV-I vv do n.e., Acta Conventus Eirene, Warszawa 1971, jw., Production et commerce du vin a Mirmekion a l'epoque hellenistique, Etudes et Travaux IV, 1970, s. 96-112; jw., Mirmekion-miasto winem plynace, Meander 1, 1972, s. 39-52; M. Martens, Hellenistyczny dom mieszkalny w Mirmeki, Meander 22, 1967, s. 123-141; jw., Mirmeki. An Outline of its History and Urban Planning, Etudes et Travaux 2, 1968, s. 115-120; M. L. Bernhard, Warszawska waza grecka stylu kerceńskiego, Meander XX, 1965, s. 247-253; prace magisterskie. Wl. Skarbka, E. Wypiorczyk, T. Scholla, J. Aleksandrowicza, M. Waliśzewska, E. Holoubek i in.

²⁵ M. L. Bernhard, Sprawozdanie z objazdu strefy archeologicznej ZSRR, Rocznik M.N. w Warszawie IB, 1959, s. 7-38.

²⁶ M. L. Bernhard, jw. Por. także Wykopaliska archeologiczne Muzeum Narodowego w Warszawie, Rocznik M.N. VI, 1962, s. 165-187.

²⁷ M. L. Bernhard, Kalos Limen. Fouilles Polonaises en Crimee, Bulletin du Musee National de Varsovie II, 1961.

Elizavietovskoje i Kalos Limen uzupełniły dotychczasowe badania polskie and historią i kulturą miast greckich na Północnych Wybrzeżach Morza Czarnego o badania nad kulturą autochtonicznych plemion koczowniczych i rolniczych. Ten kierunek badań podjęty został także przez tematykę prac magisterskich i rozpraw doktorskich²⁸.

Jedną z ważnych konsekwencji badawczych archeologicznej działalności w Mirmekionie i Elizavietovskoje było wykształcenie się w Polsce specjalności naukowej dotychczas nie reprezentowanej, tj. greckiej epigrafiki ceramicznej. W ramach tej dyscypliny powstały liczne publikacje źródłowe, studia ikonograficzne, materiał zabytkowy wykorzystano również dla szerszych wnioskowań historycznych dotyczących kontaktów handlowych obszaru nadcarnomorskiego z innymi obszarami świata starożytnego doby hellenizmu²⁹.

Legitymujące się w chwili obecnej poważnym dorobkiem dwudziestoletnie badania polskie koncentrują się wokół kilku podstawowych problemów:

1. Opracowanie zabytków z obszarów nadcarnomorskich w zbiorach polskich. Jednym z ostatnich przykładów publikacji tego rodzaju jest Katalog zabytków archeologicznych Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej UJ pod red. M. Bernhard³⁰.

2. Opracowanie zabytków terenów nadcarnomorskich ze zbiorów obcych, gł. Ermitażu. Ilustracją tej kategorii publikacji jest praca A. Wąsowicz i M. Vaulina Bois grecs et romains de L'Ermitage³¹.

²⁸ Prace magisterskie T. Scholla, Zb. Godziejewskiego, J. Aleksandrowicza.

²⁹ Por. przypis 21. Por. także Z. Sztetyło, Grecka epigrafika ceramiczna, Warszawa 1971, jw., Stemple greckich amfor i ceramicznych materiałów budowlanych, Warszawa 1962; eadem Heracles with a Cornucopia on the Seal of a Sinoean Amphora, Bulletin du Musee National de Varsovie 4, 1963, s. 33-37; eadem Przedstawienia figuralne na stemplach amfor z polskich wykopalisk archeologicznych, Rocznik M.N. w Warszawie VI, 1963, s. 185-209; eadem, Quelques remarques en marge des etudes sur l'iconographie des timbres amphoriques grecs, Melanges offerst a K. Michałowski, Warszawa 1966, s. 669-674; eadem, Quelques problemes relatifs a l'iconographie des timbres amphoriques grecs. La representation de statues, Etudes et Travaux III, 1966, s. 46-80; eadem, Les hermes dans l'iconographie des timbres amphoriques grecs, Etudes et Travaux V, 1971, s. 97-112.

³⁰ Katalog zabytków archeologicznych Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej UJ, red. M. L. Bernhard, Kraków 1976.

³¹ A. Wąsowicz, M. Vaulina, Bois grecs et romains de l'Ermitage, Wrocław 1974.

3. Publikowanie zabytków scytyjskich znalezionych na terenie Polski, m.in. skarbu z Witaszkowa³².
4. Wykorzystanie zabytków archeologicznych i epigraficznych Przyczarnomorza dla studiów historycznych³³.
5. Opracowanie monografii miast greckich Północnych Wybrzeży Morza Czarnego³⁴.
6. Opracowanie szczegółowych problemów z dziedziny historii polityki, gospodarczej, kultury i sztuki obszaru nadczarnomorskiego³⁵.
7. Podjęcie badań nad historią archeologii nadczarnomorskiej³⁶.
8. Popularyzacja osiągnięć badawczych Polaków.

Cennym osiągnięciem, na marginesie prowadzonych badań naukowych jest włączenie tematyki nadczarnomorskiej w program dydaktyczny studentów archeologii śródziemnomorskiej, w treści wykładów kursowych, monograficznych, zajęć, ćwiczeniowych i seminaryjnych, oraz fakt uczestnictwa studentów w problematyce badawczej poprzez prace magisterskie i seminaryjne. Świadczy to o stabilizacji badań naukowych i ich osiągnięciach, o możliwości ich kontynuacji i dalszego rozwoju.

³² T. Malinowski, Złote przedmioty scytyjskie z Witaszkowa, Wiadomości Archeologiczne XXX, 1964, s. 215-219.

³³ B. Nadel, Uwagi metodyczne o badaniach nad tzw. zagadkowymi znakami północnego nadczarnomorza z okresu antycznego, Archeologia XIII, 1962, s. 178-185; idem, Les inscriptions des regions septentrionales du bassin de la Mer Noire et le latin vulgaire, kwartalnik Neofilologiczny VII, 1960, s. 217-223; idem, Publikacje źródeł epigraficznych do dziejów północnych wybrzeży Morza Czarnego, Archeologia XI, 1959/60, s. 235-238; idem, Kolonie greckie na północnym wybrzeżu Morza Czarnego w dobie klasycznej/przeгляд historiograficzny, Meander XVI, 1961, s. 516-522; idem, Kolonie greckie północnych wybrzeży Morza Czarnego i Państwo Bosforańskie, Meander XVII, 1962, s. 119-136; idem, Z życia kulturalnego Greków na północnych wybrzeżach Morza Czarnego, Meander XVI, 1961, s. 136-140.

³⁴ Z. Sztetyło, Rola Mirmekionu w życiu gospodarczym Państwa Bosforańskiego w IV-I w.p.n.e., Warszawa 1972; A. Wasowicz, Olbia Pontique et son territoire, Paris 1975.

³⁵ Por. przypisy 21, 24 i 28. Por. także m.in. St. Kołkówna, O technice produkcji dekorowanych okładzin kołczanów, Archeologia XIV, 1963, s. 240-243; eadem, Wyobrażenia Scytów w złotnictwie nadczarnomorskim, Filomata 1964, nr 181, s. 144-151 i inne.

³⁶ Z. Sztetyło, Paul Dubrux-ojciec archeologii bosforańskiej, Meander 2, 1969, s. 42-47; eadem, Badania nad stemplowanymi imadłami amfor w literaturze rosyjskiej i radzieckiej, Meander XVI, 1961, s. 250-265.